

University of Groningen

Oost-Groningen: de eeuwige periferie?

Karel, Erwin

Published in:

Lezing gehouden voor het Sociaal Historisch Centrum Limburg te Maastricht 1 maart 2012

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Early version, also known as pre-print

Publication date:

2012

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Karel, E. (2012). Oost-Groningen: de eeuwige periferie? In *Lezing gehouden voor het Sociaal Historisch Centrum Limburg te Maastricht 1 maart 2012*

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Oost-Groningen: de eeuwige periferie?

Lezing gehouden voor het Sociaal Historisch Centrum Limburg te Maastricht 1 maart 2012

Erwin H. Karel

Inleiding

‘Het Oldambt is bezig te verdwijnen: het verliest zijn besef van geschiedenis, zijn zelfkennis en zijn intellect. Zelfs zijn samenhang staat op het spel: wat ooit een aangesloten gebied rond de Dollard vormde, valt nu uiteen in groepjes buitendorpen. (...) Het middelpunt is een leegte die gevuld moet worden met geïmporteerde westerlingen.(...) Als de plannen van de Blauwe Stad tot het beoogde resultaat leiden, ontstaat hier een drijvende voorstad vol goedgebekte renteniers en tweede-huizenbezitters, die de omringende dorpsgemeenschappen hun laatste zelfrespect dreigen te ontnemen’.¹ Deze woorden zijn van de historicus en socioloog Otto Knottnerus, gepubliceerd in het *Gronings Historisch Jaarboek* van 2000. Hij is opgegroeid in een boerderij in het Oldambt en wellicht daardoor gefascineerd door het verleden van dit gebied. Ik beschouw hem als een van de kenners bij uitstek als het om de geschiedenis van deze regio gaat. Zijn waarschuwing voor de teloorgang van de cultuurhistorische waarde van het gebied door de komst van westerlingen in de nieuw gebouwde Blauwe Stad moet dan ook serieus worden genomen. Ik ken Knottnerus en hij is zeker niet xenofob. Zijn angst voor de Randstedelijke invasie wordt mogelijk bepaald door de twee brillen waarmee hij de regio bekijkt: die van de persoonlijke ervaring en die van de beschouwende historicus. Waar ze in elkaar overlopen ontstaat bij hem een wat somber beeld over de toekomst van Oost-Groningen.

Oost-Groningen ligt al eeuwenlang in de periferie van respectievelijk de Republiek der Zeven Nederlanden en later het Koninkrijk der Nederlanden. Waar na 1815 de integratie van de Nederlandse samenleving gestaag opgang kwam, bleef het Oldambt een buitenbeentje, zeker in politiek opzicht. In de jaren vijftig van de vorige eeuw werd Finsterwolde, waar de communisten de meerderheid in de gemeenteraad vormden, in de internationale pers zelfs aangeduid als *Little Moscow*.² Anno 2010 geldt het gebied als een van de krimpgebieden in Nederland. Dus ook economisch is het achterop geraakt.

Ik wil me hier over de vraag buigen in hoeverre de positie van Oost-Groningen, namelijk die van een sterk in de periferie gelegen regio, historisch gedetermineerd is dan wel bepaald in een proces van toevallige, wellicht wat ongelukkige, ontwikkelingen. Uiteraard zal ik de factoren die daarbij een rol spelen de revue laten passeren, namelijk de fysieke afstand ten opzichte van het centrum, de economische autonomie van het gebied, en de sociale en culturele integratie in een grotere eenheid. Het laat zich raden dat die factoren dwars door elkaar lopen. Ik zal er dan ook geen kunstmatige scheiding in brengen, maar het verhaal presenteren aan de hand van een aantal historisch thematische elementen om aan het eind Knottnerus’ stelling opnieuw te overwegen.

¹ Otto Knottnerus, ‘De tragiek van het platteland: Herinneringen aan het Oldambt’, *Gronings Historisch Jaarboek* 2000, 124-143, aldaar 144.

² Ad Knotter, “‘Little Moscows’ in Western Europe: The Ecology of Small-Place Communism”, *International Review of Social History*, part 3 2011.

Wat is vanuit historisch perspectief Oost-Groningen

Laat ik eerst de vraag proberen te beantwoorden welke fysieke ruimte Oost-Groningen nu omvat, want dat is minder eenduidig dan op het eerste oog lijkt. Het Oldambt is de historische kern van wat wij nu de regio Oost-Groningen noemen. In de loop der tijd is die regio uitgegroeid naar de zuidelijk gelegen Veenkoloniën, die vooral van de 17^e tot en met de 19^e eeuw werden ontgonnen en gekoloniseerd. Daar ontstonden nieuwe plaatsen als Veendam, Nieuwe Pekela en Stadskanaal. Tegenwoordig wordt ook het meer zuidoostelijk gelegen Westerwolde tot Oost-Groningen gerekend. Dit gebied leek aanvankelijk in sociaaleconomisch en cultureel opzicht vooral op het kleinschalige Drenthe, maar kreeg in loop van de 20^e eeuw door ontginningen een veenkoloniaal karakter. Eigenlijk bestaat Oost-Groningen nu dus uit drie regio's, die als gemeenschappelijk kenmerk hebben dat ze economisch vanaf de jaren zeventig bergafwaarts gaan. Maar alle drie hebben wel degelijk een eigen sociaaleconomisch karakter. Het Oldambt is het voormalig gebied van de herenboeren met vruchtbare kleigrond bij de boerderijen. De Veenkoloniën kennen een relatief moderne landbouw sinds het begin van de 20^e eeuw, maar hebben daarnaast ook een substantiële industriële ontwikkeling doorgemaakt. Westerwolde is voornamelijk gericht op de landbouw. De zandige bodem leidde hier tot een mengvorm van kleine keuterboeren en veenkoloniale boeren die vanaf de grootschalige ontginningen in de werkverschaffing (ook wel bekend als de Hel van Jipsingshuizen³) zich hier vestigden. Het begrip Oost-Groningen is dus dynamisch. Aanvankelijk duidde het op de fysieke regio Oldambt, maar allengs is het uitgedijd. Tegenwoordig is het vooral ook de aanduiding geworden voor een regio die sociaaleconomisch achterloopt bij de rest van Nederland. Dat verklaart waarom nu soms ook gebieden als Slochteren en Hoogezand-Sappemeer als Oost-Groningen worden aangeduid. Oost-Groningen rukt bij wijze van spreken op naar de poorten van de stad Groningen.

Het Oldambt valt al sinds de Middeleeuwen, vanaf 1438, onder de jurisdictie van de stad. De inwoners bezaten dus relatief weinig bestuurlijke en juridische autonomie.⁴ Daardoor ontbrak er een landadel. De meest bekende nationale gebeurtenis die zich in het Oldambt afspeelde was de start van de Tachtig Jarige Oorlog in Heiligerlee (1568). Net als de stad Groningen bestond er in het Oldambt een zekere oriëntatie op wat wij nu noemen de Duitse gebieden. Een deel van de in plaatsen als Pekela gegraven turf werd verhandeld in Duitsland. Ook bestonden er van oudsher familiebanden tussen de bevolking van beide streken. Dat is overigens een volstrekt 'natuurlijk' proces. Grenzen stelden natuurlijk voor de lokale bevolking weinig voor.⁵ Het waren in wezen vooral gezagsgrenzen van de heersers; ze hadden enige militaire betekenis, maar ze bakenden vooral ook de gebieden af waarbinnen belasting kon worden geïnd. Sociaal en economisch waren de grenzen van minder betekenis. Het feit dat Ostfriesland er lange tijd voor geopteerd heeft zich aan te sluiten bij de Republiek, bevestigt de sterke band met het oosten. Overigens zagen de Staten-Generaal uiteindelijk het belang van die aansluiting niet in.

³ Cees Stolk, *De hel van Jipsinghuizen 1924-1939 werkverschaffing in Groningen* (Scheemda 1989).

⁴ Zie voor geschiedenis van de provincie Groningen: M.G.J. Duijvendak e.a. (red) *Geschiedenis van Groningen*. 3 delen. (Zwolle, 2009).

⁵ Zie: Erwin H. Karel, *Grenzen in Drenthe. Vier historische beschouwingen over de scheidslijnen in cultuur en landschap* (Assen 2000).

De stad Groningen verloor die oriëntatie op het oosten na de middeleeuwen geleidelijk; in plaats daarvan werden de rijke Hollandse handelssteden het nieuwe referentiepunt. In het Oldambt is die band met het oosten, vanwege de sociale contacten en de fysieke ligging veel langer blijven voortbestaan. Hier voltrok zich wel een andere omwenteling in de 18^e eeuw, die voor het verloop van de geschiedenis van doorslaggevende betekenis is geweest. Verschillende malen in die eeuw brak er een veepest uit die veroorzaakte dat veel boeren zware verliezen leden. Voor een aanzienlijk deel van hen was dat aanleiding om volledig over te stappen op de akkerbouw. Er ontwikkelde zich hier mede daardoor een nieuw type landbouwer, die later voor de landbouwsocioloog Evert Willem Hofstee min of meer model stond voor de moderne kapitalistisch georiënteerde boer.⁶ Dergelijke boeren vernieuwden hun bedrijven voortdurend en streefden naar winstmaximalisatie. Vooral in de 19^e eeuw profiteerden zij van de groeiende vraag naar graan. Groningen werd in die tijd de graanschuur van Nederland.

De historicus Richard Paping schetst in zijn boek *Voor een handvol stuivers*, de gevolgen van die kapitalisering van de landbouw.⁷ Van groot belang is de proletarisering die dat proces in economisch en sociaal opzicht met zich meebracht. In de loop van de tijd verloren steeds meer kleine boeren hun land aan de herenboeren; zij werden of middenstander of landarbeider. Gedurende de piektijden huurden de boeren naast hun vaste personeel steeds meer losse landarbeiders in. Zo halverwege de 19^e eeuw braken voor deze boeren de zogenaamde champagnejaren aan. Ze verdiende zoveel geld, dat ze zich een grote luxe konden permitteren. Statige herenboerderijen verschenen in het landschap, waarvan de inrichting nauwelijks voor die van de rijke stedelingen onder deed.⁸ Het vaste personeel verdween geleidelijk aan van de boerderij, zodat rijkdom en fysieke afstand ook een sociale distantie tussen boeren en arbeiders stimuleerde. Socialistische voormannen, waar onder Domela Nieuwenhuis, vonden hier aan het eind van de 19^e eeuw een vruchtbare bodem voor hun ideeën. Tegelijkertijd verspreidde zich onder de herenboeren allerlei vormen van het liberalisme.⁹ Zowel in ideologisch als materieel opzicht stonden boeren en arbeiders dus lijnrecht tegenover elkaar.

Het ontbreken van een landadel in Oost-Groningen, waar ik hiervoor op wees, was weliswaar niet uniek, maar wel bijzonder. Die landadel had zich op de een of andere manier, door huwelijk en anderszins, gebonden aan wat ik gemakshalve nu even noem de nationale elite. Een dergelijke binding ontbrak in Oost-Groningen. In plaats daarvan nestelde zich een boerenelite aan de top van de samenleving die zich oriënteerde aan de opkomende bourgeoisie. Maar diezelfde bourgeoisie zag in boeren niet hun sociaal-cultureel gelijken. De Fries historicus Goffe Jensma legt in zijn boek *Het rode tasje van Salverda* haarfijn uit hoe de

⁶ E.W. Hofstee, *Groningen van grasland naar bouwland 1750-1930* (Wageningen 1985).

⁷ R. Paping, *Voor een handvol stuivers*. Zie voor het verschil tussen de zeekust regio's en de binnenlandse regio's ook Richard Paping en Erwin Karel, 'The rural succession myth. Occupational careers and household formation of peasants' and farmers' offspring around 1800', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* afl. 4, 2011, 44-75.

⁸; Jnte Botke, *Boer en heer: 'de Groninger boer' 1760-1960* (Assen 2002); Anton Schuurman, *Materiële cultuur en levensstijl: een onderzoek naar de taal der dingen op het Nederlandse platteland in de 19e eeuw: de Zaanstreek, Oost-Groningen, Oost-Brabant* (Wageningen 1990).

⁹ Jonn van Zuthem, 'Een samenleving met schakeringen', in: M.G.J. Duijvendak e.a. (red.) *Geschiedenis van Groningen. Deel III: Nieuwste Tijd-heden*. (Zwolle, 2009), 123-206; G. Voerman (ed.) *Tussen Moskou en Finsterwolde. Over de geschiedenis van het communisme in Oost-Groningen* (Scheemda 1993).

verhouding van de gegoede Friese burgerij was ten opzicht van het boerenleven: dat leven behoorde tot hun *roots*, maar in de 19^e eeuw waren ze het volgens eigen inzichten verre ontstegen. Ze bestudeerden de gewoontes, het dialect, de kleding en dergelijke van de boerenbevolking als een curiositeit. De Oldambtster boeren spiegelden zich aan die de burgerij in uiterlijk vertoon, ontkende daarmee hun verleden en schiepen een grote afstand ten opzichte van de lokale bevolking. Als je dit vergelijkt met bijvoorbeeld een Drentse samenleving, dan is het Oldambt beduidend minder communaal gericht. Dat blijkt ook uit de invloed van het geloof op de gemeenschap. Waar elders in Nederland (ook in Noord-Groningen) het geloof een pacificerende invloed had op sociale tegenstellingen, zeker toen de verzuiling van de samenleving aan het einde van de 19^e eeuw steeds meer vorm begon aan te nemen, was dit in het Oldambt niet het geval. Arbeiders kozen hier bij voorkeur een andere kerk of dominee dan hun werkgevers.

Wie willen boas blijven

De sociale tegenstelling in Oost-Groningen kwam herhaaldelijk tot uiting in de vorm van stakingen, zoals in 1889. Maar het meest illustratief is die van een halve eeuw later. In de landbouw werd de aankomende wereldcrisis die met de krach op Wall Street op 24 oktober 1929 zou beginnen al vroeg gevoeld. De Oost-Groninger Boeren voelden er niets voor de lonen van de landarbeiders, die achterliepen bij wat elders in de provincie en het land werd betaald, aan te passen. Op 1 mei 1929 brak in Oost-Groningen een landarbeidersstaking uit die vijf en een halve maand zou gaan duren. Ruim 5000 mannen en vrouwen deden op het hoogtepunt aan deze staking mee. In de Veenkoloniën en Westerwolde kozen de boeren al snel eieren voor hun geld, maar in het Oldambt strekten zij hun rug. Zij huurden onderkruipers in en schaften nieuwe machines aan. Het felst was de strijd in plaatsen als Beerta en Finsterwolde, waar de communisten over een grote aanhang beschikten. In Finsterwolde schoot de marchaussee een groenteventer dood die toevallig stond te kijken naar de relletjes in zijn dorp. Die werd prompt door de stakers uitgeroepen tot hun held en martelaar, ook al had de beste man niets van doen met de stakingen. Uiteindelijk aanvaardden de voormannen van de sociaaldemocratische Landarbeidersbond (NVV) een compromis, niet in de laatste plaats omdat de bodem van de stakingskas in zicht kwam. Maar dat leverde deze moderne bond de woede op van veel stakers die zich gesteund voelden door de communisten onder leiding van het Tweede Kamerlid David Wijnkoop. Die spraken van een ‘sociaal-fascistische vakverenigingsbureaucratie’.¹⁰ Een en ander toont aan dat de sociale tegenstelling niet alleen op het scherpst van de snede werd gestreden, maar dat de onderlinge verdeeldheid onder arbeiders ook groot was. Vaak bestreden zij elkaar meer dan de boeren.

‘Wie willen boas blijven’ was de stelling van de Oldambtster boeren en zij slaagden in hun opzet.¹¹ Dit machtsvraagstuk was natuurlijk het resultaat van de negentiende-eeuwse geschiedenis van het Oldambt. In tegenstelling tot Noord-Groningen, waar landbouweconomisch sprake was van een soortgelijk proces, ontwikkelde zich in Oost-

¹⁰ Piet Hoekman, Bert van Houten en Otto Knottnerus, ‘De landarbeiders verenigd’, in: Piet Hoeman, Jannes Houkes en Otto Knottnerus (red), *Een eeuw socialisme en arbeidersbeweging in Groningen 1885-1985* (Groningen 1986), 164-183, aldaar 178-179.

¹¹ Zie bijvoorbeeld: Jaap Meulenkamp, ‘Wie willen boas blijven’, *De Oostgroninger landarbeidersstaking van 1929* (Groningen, 1983).

Groningen een harde tegenstelling tussen boeren en arbeiders. De landarbeidersstaking van 1929 was daarvan een exponent, die overigens de tegenstelling verder verdiepte. Begin jaren tachtig, toen ik nog studeerde in Groningen, organiseerde ik samen met anderen een avond over de landarbeidersstaking. Aanwezig waren ook nazaten van zowel de boeren als de arbeiders. De ongemeen felle toon van het debat maakte duidelijk dat zelfs na een halve eeuw niets vergeven laat staan vergeten was.

Frank Westerman, schrijver en voormalig journalist van de NRC, heeft van die tegenstelling dankbaar gebruik gemaakt in zijn boek *De Graanrepubliek* dat in 1999 zijn eerste editie kende.¹² Sindsdien is het boek al 27 keer herdrukt en zijn er meer dan 100.000 exemplaren over de toonbank gegaan. Voor dit genre boeken is dat ongekend veel. Sietse van der Hoek, een Volkskrant journalist die in de jaren zeventig een ander stukje desolaat Nederland portretteerde, namelijk Westermans geboortestreek Zuidoost Drenthe, haalde dat soort oplages toentertijd niet.¹³ Blijkbaar herkent de lezer iets in het boek. Westerman is een relatieve buitenstaander en in die zin kijkt hij anders naar het Oldambt dan Knottnerus, maar doordat in zijn boek inwoners van het Oldambtster deels het verhaal vertellen krijgt het boek toch ook een persoonlijk karakter. Het boek beschrijft de ontwikkeling van het Oldambt in historisch perspectief. Het is zeker geen wetenschappelijk historisch boek, maar het schetst wel op indringende wijze de beelden die onder landgenoten leven over dit toch wat achteraf gelegen stukje Nederland. De onverzoenlijke houding tussen de herenboeren en de socialistische – lees communistische - arbeiders, de stakingen in 1889 en 1929, het communistisch verzet tegen de Duitsers, de regeringscommissaris van Finsterwolde, Fré Meis en de teloorgaande strokartonindustrie, en de Blauwe Stad. Oost-Groningen wordt nog steeds beschouwd als een stukje on-Nederlands Groningen. Westermans boek ontkracht dat beeld niet. De verwondering waarmee hij het gebied benaderde, is aan het eind niet verdwenen.

Vanuit cultureel en politiek perspectief is er dus wel enigszins sprake van historische gedetermineerdheid in Oost-Groningen. Tegelijkertijd moet men de sociale tegenstelling niet helemaal op scherp willen zetten. Knottnerus schetst in zijn verhaal de relatie tussen zijn grootvader en diens belangrijkste knecht. Hoewel de twee tot verschillende sociale kampen behoorden, hadden zij in het dagelijks leven toch een voor hen prettige omgangsvorm met elkaar gevonden.¹⁴ Overdrachtelijk geldt hetzelfde voor de verhouding Nederland-Oldambt. De angst van de nationale overheid voor het ‘communistische broeinest’ daar in het verre noorden, nam menigmaal hilarische vormen aan. Het in de jaren vijftig zenden van een regeringscommissaris om orde op zaken te stellen in Finsterwolde is daarvan een goed gedocumenteerd voorbeeld. Maar ook voor de Tweede Wereldoorlog deden zich regelmatig incidenten voor, die Den Haag noopten tot rechtstreeks ingrijpen.¹⁵ Hoewel het Oldambt in politiek opzicht matig geïntegreerd was, is het tegenwoordig tegelijkertijd een onmisbaar stukje curiositeit in ons nationaal bewustzijn.

¹² Frank Westerman, *De Graanrepubliek* (Amsterdam, 1999).

¹³ Sietse van der Hoek, *Door den vreemd'ling met eerbied te naderen. Tijdsbeeld van een veenkolonie* (Groningen 1979).

¹⁴ Knottnerus, ‘De tragiek van het platteland’, 136-137.

¹⁵ Marianne Braun, *De regeringscommissaris in Finsterwolde. Een bijdrage tot de geschiedenis van de Koude Oorlog in Nederland* (Nijmegen 1975); Ruud Weijdeveld en Siebold Adema, *Rode Hulp: de opvang van Duitse vluchtelingen in Groningerland 1933-1940* (Groningen, 1986).

Naar de periferie

Om duidelijk te maken dat de positie van Oost-Groningen wellicht minder gedetermineerd is, als men uit het voortgaande zou kunnen afleiden. Keer ik weer terug naar de 19e eeuw. Hans Knippenberg en Ben de Pater hebben in hun boek *De eenwording van Nederland* geanalyseerd, dat de integratie van Nederland tot één gebied veel langzamer verlopen is dan men vroeger veronderstelde.¹⁶ Er was sinds het begin van de 19e eeuw vanuit staatkundig denken een nationale staat, maar sociaal en cultureel was daar allerm minst sprake van. Ook economisch niet. En om dat laatste gaat het nu. In het noorden van Nederland kan men de stad Groningen beschouwen als het regionale economische centra. Die positie was gelijkwaardig aan andere economische centra in Nederland, bijvoorbeeld Amsterdam. De industrialisatie vanaf halverwege de 19^e eeuw dwong de verschillende regio's tot een zekere specialisatie, omdat de schaalvergroting op productieniveau (massaproductie) nieuwe vestigingsvoorwaarden schiep. In Groningen werd dat de agro-industrie, die mede door toedoen van de van oorsprong Gelderse industrieel W.A. Scholten tot grote bloei kwam, ook in Oost-Groningen. In mijn bijdrage aan het driedelig boek *Geschiedenis van Groningen* heb ik betoogd dat na 1918 het schaalvergrotingsproces in een nieuwe fase raakte, waardoor de provincie Groningen vanaf die tijd steeds meer in de periferie van het westen kwam te liggen.¹⁷ Weliswaar kwam Groningen door de verbetering van de infrastructuur bij wijze van spreken dicht bij het de Randstad te liggen, maar tegelijkertijd veroorzaakte de schaalvergroting in de industrie (ook in globaliserend perspectief) dat allerlei vestigingen in het Noorden overbodig werden. Fongers verloor zijn betekenis, de Groningse confectie-industrie hield er mee op en dat lo was ook andere ondernemingen beschoren. Niemeijers tabaksfabriek is zo ongeveer de laatste fabriek uit het oude industrialisatie tijdperk die is blijven bestaan.

In Oost-Groningen was dat proces nog veel scherper dan in de stad. Nog in de 19^e eeuw probeerde Oost-Groningen zich los te maken van de knellende banden met de stad. Ten zuiden van het Oldambt waren de ontginning van de venen al vergevorderd. De aanleg van het Stadskanaal was in de 18^e eeuw voltooid. In de 19^e eeuw, onder de nieuwe staatkundige verhoudingen, werd geprobeerd rondom plaatsen als Veendam en Winschoten een eigen autonoom economisch gebied te creëren.¹⁸ Met succes zelfs. De agro-industrie en de scheepsbouw ontwikkelden zich voorspoedig. In het kielzog daarvan kwam ook een bescheiden machine-industrie tot stand. Veendam en Winschoten ontwikkelden zich tot kleine stedelijke centra, die van grote betekenis waren voor het lokale voorzieningenniveau. Vanuit economisch gezichtspunt lag Oost-Groningen zo rond de eeuwwisseling van de 19^e naar de 20^e eeuw niet in de periferie. Het kende wel degelijk een sociaal en cultureel leven dat zich ontwikkelde los van stedelijke (lees: stad-Groningen) invloeden.

Uiteindelijk bleek dat niet van lange duur. De definitieve neergang van Oost-Groningen valt het best te situeren eind jaren zestig en begin jaren zeventig van de 20^e eeuw. In de eerste plaats zakt de agro-industrie grotendeels in elkaar. In deze periode van heroriëntatie vonden er veel saneringen en fusies plaats. Van de eens zo omvangrijke

¹⁶ Hans Knippenberg en Ben de Pater, *De eenwording van Nederland* (Nijmegen 1988).

¹⁷ Erwin H. Karel, 'Naar een nieuw regionaal bewustzijn', in: M.G.J. Duijvendak e.a. (red.) *Geschiedenis van Groningen. Deel III: Nieuwste Tijd-heden*. (Zwolle, 2009) 207-299, aldaar 208.

¹⁸ Jan Voerman, *Verstedelijking en migratie in het Oost-Groningse veengebied 1800-1940* (Assen 2001).

aardappelmeelindustrie resteert alleen de AVEVE. De strokartonfabricage verdween geheel. De zuiverindustrie fuseerde voortdurend, zodat anno 2010 feitelijk alleen nog Friesland-Campina resteert. Ook de suikerbuitenindustrie kon slechts enkele fabrieken met behulp van staatsteun ophouden. Voor Oost-Groningen waren de gevolgen rampzalig, omdat niet alleen de agro-industrie werd getroffen maar ook te toeleverende bedrijven. En tot overmaat van ramp begonnen ook de dochterfabrieken van grote ondernemingen, die met veel overheidssubsidie naar de Veenkoloniën waren toegelokt, hun deuren te sluiten. De Philipsvestiging in Stadskanaal, wellicht de meest bekende daarvan, sloot haar poorten in 2006 definitief.

Oost-Groningen werd zich dus vanaf de jaren zeventig bewust dat het in de economische periferie van Nederland was geraakt. Tegelijkertijd kreeg het ook een stempel van sociale achterstelling. Als journalisten een stukje verpauperd Nederland in beeld willen brengen, trokken zij naar Oost-Groningen. De werkloosheid was hier een duidelijk structureel probleem en de jeugd werd vaak geportretteerd als kansloos.¹⁹ Oost-Groningen werd synoniem met achterstand. Maar is dat historisch gedetermineerd? Geenszins, zo heb ik hopelijk duidelijk gemaakt. De Veenkoloniale gebieden hebben de potentie gehad – en misschien nog steeds – om uit te groeien tot welvarende regio's, maar het lot besliste anders. Toen het proces van schaalvergroting startte was de regio te klein, nog te weinig ontwikkeld en was er te weinig achterland om werkelijk mee te kunnen doen. Gevolg was een verlies aan economische autonomie en potentie. Alle pogingen van de overheid om daar planmatig wat aan te doen, lijken tot nu toe niet erg effectief. Integendeel, Oost-Groningen behoort nu tot de krimpgebieden van Nederland. Overigens moet men periferie en isolement niet verwarren, immers de ligging in de periferie impliceert dat de economische ontwikkelingen dienstbaarheid moet zijn aan het centrum, in dit geval de stad Groningen en vooral de Randstad.

Bruggenhoofd: Blauwe Stad

Het woord krimpgebied is de afgelopen jaren erg populair geworden, behalve natuurlijk bij de bestuurders die ermee geconfronteerd worden. Zowel Noord-Groningen (waartoe Delfzijl behoort) als Oost-Groningen hebben de twijfelachtige eer krimpgebieden te zijn. Wanneer we enkele statistieken bekijken dan wordt onmiddellijk duidelijk dat het in twee opzichten minder goed met Oost-Groningen. In de eerste plaats is er een terugloop van de bevolking – voorspellingen dat een kwart van de bevolking wegtrekt zijn niet uit de lucht – en in de tweede plaats is de werkloosheid voor Nederlandse begrippen ontstellend hoog. De jeugd trekt weg, de meeste arbeidsgeschikten ook en wat rest zijn ouderen en een relatief gedeprimeerde groep waarvan kansen op de arbeidsmarkt gering zijn. Dit is in de eerste plaats een probleem voor bestuurders. Zij zien hun regio verpauperen en zoeken naar middelen dat proces te keren. Merkwaardigerwijs bestaat de reflex vaak niet in het zoeken naar kwaliteitsverbetering met acceptatie van het krimpmodel, maar vooral in het krampachtig vasthouden aan groeimodellen.

In dat licht gezien is het verklaarbaar dat eind jaren tachtig plotseling het idee werd geopperd om een nieuwe stad aan te leggen in Oost-Groningen: De Blauwe Stad. Het idee

¹⁹ Wiebe Blauw e.a., *Van de paal gerukt? Jongeren aan de rand van de Oost-Groninger samenleving* (Groningen, 1981).

ontstond toen een ambtenaar van het Ministerie van Landbouw en een architect voorstelden om 1000 hectare grond onder water te zetten. Voor Oost-Groningen was dat een volstrekt tegendraadse gedachte. Nadat de inwoners eeuwenlang land hebben ingepolderd, zou de toch wel kostbare landbouwgrond nu teruggegeven moeten worden aan de ‘natuur’. Westerman heeft in 2008 zijn boek aangevuld met een hoofdstuk over de Blauwe Stad, dat hij Blauwe Revolutie noemde.²⁰ Daarin stelt hij echter vooral de opkomst van een nieuw waterstaatbeleid centraal. Een wat merkwaardige wending in het boek, want centraal stond feitelijk de creatie van een nieuwe stad als bruggenhoofd naar het rijke westen. Dus de bevestiging van de dienstbaarheid aan het centrum. Rondom het aan te leggen meer moesten in eerste instantie ongeveer 1500 luxe woningen verrijzen voor welgestelde westerlingen. Een snelle zweefterreinverbinding zou hen van Amsterdam naar de stad Groningen vervoeren. De economische impuls die hier van uit zou gaan moest Oost-Groningen van de ondergang redden. Eind jaren negentig werd het project goedgekeurd door de Provincie en niet veel later is begonnen met de aanleg van het meer en de stad.

De westerlingen willen er echter niet wonen en de kleine groep Groningers die wel naar Blauwe Stad toe trok, was onvoldoende om het beoogde aantal villa's te bouwen. De Blauwe Stad is tot op heden niet echt van de grond gekomen, althans niet wat men zich er van voorstelde.²¹ Toch lijkt het me te vroeg om het project af te schrijven als mislukt. Ook de Eemshaven, die eind jaren zestig is aangelegd en waarvan iedereen dacht dat het nooit wat zou worden, is er eindelijk na veertig jaar in geslaagd toch een succes te worden. De Eemshaven is evenmin geworden wat men er van dacht, namelijk een overloop gebied voor de petrochemische industrie in Rotterdam. In plaats daarvan ontwikkelt zij op eigen kracht ‘Energy Valley’. Wie weet overkomt de Blauwe Stad iets soortgelijks. Blauwe Stad lijkt nu domweg vanuit de verkeerde gedachte te zijn geïnitieerd, namelijk als dienstbaarheidsproject aan de Randstad. Dergelijke gedachten, en daar heeft Knottnerus gelijk in, ontkennen de eigenheid van een streek: niet de dienstbaarheid, maar de eigen kracht zou uitgangspunt moeten zijn.²²

Tot slot

Het dorp Ganzedijk ligt in het hart van het Oldambt. Het werd eind 18^e eeuw door landarbeiders en boeren gesticht achter de dijk van de Dollard, die toen nog verder landinwaarts stroomde. Ganzedijk dreigde op 11 februari 2008 het symbool te worden van de neergang van Oost-Groningen. Op die dag lekten er plannen uit het 57 woningen tellende dorp met de grond gelijk te maken. Omdat leegloop het voortbestaan zinloos maakte. Ironisch genoeg, waande men zich in het Oldambt even terug in oude Sovet-Unie, waar zulke praktijken wel vaker voortkwamen. De Ganzedijkse bevolking kwam in verzet. Met succes. De overheid en andere belanghebbenden spendeerden 2,2 miljoen euro om het dorp en het grootste deel van de arbeiderswoningen op te knappen. Men concludeerde dat dit alternatief voor de sloop weliswaar een succes was, maar gezien de torenhoge kosten niet voor herhaling

²⁰ Frank Westerman, *De graanrepubliek* (Amsterdam 2008, 24^e druk) 254-279.

²¹ Provincie Groningen, *Trots en nieuwsgierig. Toekomstperspectieven voor de Blauwe Stad en het Oldambt* (Groningen, april 2010).

²² Vergelijk in deze overigens de kleinschalige projecten ter zake die tegenwoordig wel worden opgezet: *Een boeiende regio. Tien jaar regionale ontwikkeling in Oost-Groningen* (z.p. 2007).

vatbaar. Het zal de Ganzedijkers niet meer deren.²³ Ganzedijk symboliseert zowel de onmacht van de bestuurders als de veerkracht van een bevolking die zich niet zo maar aan de kant laat schuiven. Zou dat laatste dan toch te maken met dat communistische verleden?

Het brengt me bij de vraag die ik in het begin stelde. In hoeverre is de bijzondere positie die wij toekennen aan Oost-Groningen, historisch gedetermineerd? Voorop staat dat het begrip Oost-Groningen dynamisch is. Het omvat tegenwoordig aanzienlijk meer dan in de 19^e eeuw of daarvoor. Het mag ook duidelijk zijn dat bepaalde sociale tegenstellingen die tot op de dag van vandaag leven hun wortels hebben in het Oldambt van de 19^e eeuw. Sporen daarvan vinden we nog steeds terug, bijvoorbeeld in het bestaan van een communistische partij hier. Maar ook hier vervagen de sporen. De nazaten van de herenboeren zitten inmiddels zelf weer op hun tractoren, soms tot groot leedvermaak van de kinderen van de voormalige landarbeiders.²⁴ De boerenbedrijven zijn net als elders in Nederland gezinsbedrijven geworden waar de boer en boerin zelf het werk verrichten. In zoverre er nog sporen van scherpe sociale tegenstelling te vinden zijn in het Oldambt, zijn die historisch gedetermineerd en niet langer ontleend aan een actuele situatie.

Dat Oost-Groningen in een sociaaleconomische achterstand verkeert ten opzichte van andere delen van Nederland is evident. Ik vind echter geen bewijs dat dit historisch gedetermineerd is, in de zin van onvermijdelijk. Zowel in de 19^e als begin 20^e eeuw was Oost-Groningen een welvarende streek, hoewel de welvaart niet eerlijk verdeeld was. Economische variatie was er ook: landbouw en industrie gingen hand in hand. Tegelijkertijd was het een gebied, met name het gedeelte van de Veenkoloniën, in opbouw, dat niet robuust genoeg bleek de schaalvergroting die in de economische processen optraden na 1918, bij te benen. Juist daardoor verloor het zijn laatste restjes autonomie en kwam het opnieuw te liggen in de periferie van het economisch dominante centrum. Overigens geen periferie in de zin van een sociaal isolement, zoals de media ons willen doen geloven. Vergelijking met Franse dorpen die al in de jaren zeventig leegliepen gaan mank, al was het alleen maar omdat Nederland geen platteland in de traditionele zin meer kent. Moderne media als televisie en internet zijn net zo bepalend geworden op het platteland als in de stad. We hebben in 2012 in wezen een geurbaniseerd platteland, waar sociale en culturele ontwikkelingen zich nauwelijks van de urbane centra onderscheiden.²⁵

Ik eindig met de wat sombere blik van Knottnerus. Hij schreef zijn verhaal ruim tien jaar geleden om dat hij begaan was met het lot van zijn geboortestreek. Ik deel zijn somberheid niet. Geschiedenis is van invloed op het heden, maar determineert dat niet. De actualiteit is niet het enkelvoudig product van het verleden. Geschiedenis laat juist zien hoe dynamisch ook het verleden is, hoe bijvoorbeeld regio's en bevolking zich in de toenmalige actualiteit een nieuwe cultuurhistorische identiteit eigen kunnen maken. In het geval van Blauwe Stad lijken bestuurders hun maakbaarheidsplannen beter te kunnen laten varen. Dynamiek zit in mensen, niet in plannen. Tien jaar later weten we dat de westerlingen niet massaal naar Blauwe Stad zijn getrokken en kunnen de Oost-Groningers hun eigen nieuwe stad gaan maken.

²³ Zembla-VARA, *De slag om Ganzedijk* (uitgezonden op 4 januari 2009).

²⁴ Andere tijden, *Betere tied'n in Groningen*. Uitgezonden zaterdag 19 februari 2010 op Ned. 2.

²⁵ Zie bijvoorbeeld: Anja Steenbakkers e.a., *Het platteland van alle Nederlanders* (Den Haag 2008) en Erwin H. Karel, *Boeren tussen markt en maatschappij* (te verschijnen najaar 2012).